

OLVASNI JÓ...?

Fried István *Tíz híres regény* című kötetéről

A tanulmánykötetek elé írt bevezetőknél általában az a céljuk, hogy rámutassanak a különböző írásokat egybefogó szellemi szempontra, szem előtt tartásuk az a koncepciót, amely mintegy igazolja a valójában csak látszólag eltérő írások együzt szereplését, és egyben megnöveli ezek szellemi hozadékát a közte és az egyes értekezések között meglévő feszültség, vibrálás által. Persze fordítva is igaz: a koncepció is nyertese az egymásmellettségnek, eredendő csontvázformája megtelik, megszépül, megizmosodik.

Fried István tanulmánykötetében (Gondolat, Budapest, 1989.) nincs szó ilyenféle gazdagodásról, pedig van egy lendületesnek és őszintének szánt előszava is, amelyet a szerző által 1989-ben a tíz legjobbnak tartott, világirodalmi jelentőségű mű értelmezése követ. Várakozásaink kielégítetlensége — az e művekben rejlő szellemi szempont feltárásának az elmaradása — nem a több szerző garantálta szűnesség, sokoldalúság hiányával magyarázható, vagy Fried István koncepciójának olyan mértékű teljességével, hogy egyszerűen nincs mit magyarázni, hogy a tanulmányokon nincs mit számon kérnünk, hanem éppen azzal, hogy egyrészt Fried István kötetében nem rajzolódik ki koncepció, úgy tűnik a szerző nem képvisel szellemi szempontot, másrészt pedig ennek egyenes következményeként — bármennyire is értelmezésnek tartja az olvasást — a tanulmányíró valójában elkerüli a mű értelmezését, a műről való személyes megnyilatkozást.

A szuggesztivitás látszatát kelteni igyekvő, de valójában a személyességet kizáró szubjektív hangvételű *Olvasni jó!* című, bevezetés fényt vet Fried István irodalomról alkotott felfogására. Leleplező módon a szerző mindenről beszél — az olvasóról, az íróról, az irodalom tudósáról —, legkevesebbet azonban a műről mond. Arról csak "sejtet" valamit, azt annyira bensőségesnek tartja — valójában feloldja, szubjektivizálja az olvasás folyamatában —, hogy szinte illetlenség volna az olvasás során megformálódó kapcsolatot, az olvasó és az elolvasott szöveg között kialakult intím viszonyt bármiféle tárgyasítás szándékkal megsérteni. Fried István ezt a szubjektivitást tekinti az irodalomértés állójának és omegájának, mindenek elé helyezve az olvasás során megszülető *élvezetet* (hiszen "olvasni jó!"), számára az a szent — nem maga a mű. Bármilyen meghökkentőnek is tűnik első látásra, de azt kell mondanunk, hogy a többnyire sajnálkozó kézlegyintéssel elintézett pozitivisták is sokkal inkább tisztelték, tisztelik a művet, hajtottak fejet az alkotások hálójában megképződő kultúra előtt, mint — többek között — az ő eredményeiket is megértően adaptáló Fried István. Hiszen a századvég, a századforduló tudósai, azok mai örökösei végső soron mindig bíztak abban, s kutatásaiknak ez adott értelmet, hogy a külső körülmények őket a mű lényegéhez juttatják el, az ok-okozati összefüggések sorozata feltárja előttük a mű szellemi szempontját. Törekvéseik hiábavalóságát, az immanens gyakorlat és a transzcendens lét tapasztalat, az élet és a mű igazságra állítottsága közötti űr átláthatatlanságát ők maguk is tapasztalhatták, de — bár kudarcaikat nem tudták értelmezni — valójában soha nem mondtak le az emberlét szellemi szempontjait érvényesítő kultúra realitásáról, az étellel szembeni elsőbbségéről, a műben megnyilvánuló személyesség objektív érvényéről.

Fried nem a műre irányítja figyelmét, pedig ki vitatná — mondjuk — Ingarden után, hogy az irodalomtudomány "tárgya" az irodalmi mű. Vizsgálódásainak középpontjába

nem az igazságot megtapasztaltató alkotást helyezi, hanem a modern társadalom divatjának és elvárásainak megfelelően (csak nem az öncenzúra él tovább?) a mű "fogyasztóját", az olvasót állítja reflektorfénybe. a tudós így óhatatlanul — ha tetszik, szándéka ellenére — bolti eladó lesz, a kultúra szolgáltójából a közönség kiszolgálójává válik. Hogy ez mennyire így igaz, mutatja a szerzőnek egy későbbi megjegyzése is: "Az olvasó természetesen fogyasztóként fontos az írónak, 'továbbbíróként', értelmezőként." (11. l.)

De vajon megnyugtató státuszt kap-e az olvasó (amennyiben itt egyáltalán beszélhetünk elfogadható helyzetről), akinek kegyei elnyeréséért mindent megtesz a tanulmányíró? Vajon mit kell tennie a "befogadónak", hogy "méltóvá" váljék erre a kiszolgálásra?

Tulajdonképpen-nem sokat. Gúzsbakötöttségét, a dologi világba dobottságát, a dolgok általi megbékélyozottságának állapotát mindenestre tudomásul kell vennie, el kell fogadnia. Szellemi szabadságának, istenarcúságának, a műhöz való személyes viszonyának (nem szubjektív viszony ez!) még csak a lehetősége sem merülhet fel: "Olvasóként nem vagyunk függetlenek — írja Fried. — Neveltetésünk (vagy annak hiányai), az iskola (és az iskolakerülés), az utca képe, a környezet nyelvhasználata, a vállalt és a nem vállalt hagyomány, a megrögződött gondolkodás vagy gondolatlanság, a kényszerítés, a tiltás, az erőszakolás, az otthoni-házi könyvtár léte vagy nem léte, a rosszul ellátott vagy pazarul vezetett területi-városi-megyei-múzeumi-egyetemi-intézeti-országos könyvtár: mind, mind velünk olvas, velünk van, bennünk van, amikor olvasunk. Olvasóként és olvasási szokásainkban sem vagyunk egyedül, képzettségünk, érzékenységünk, hangulatunk, sok-sok (vagy kevés, a kevésnél is kevesebb) előtanulmányunk szintén velünk olvas (vagy nem olvas). S velünk olvas életkorunk, élettapasztalatunk, tudásunk a világról és emberismeretünk, foglalkozásunk, képzettségünk, képzetlenségünk, frissességünk és fáradtságunk." (7.1)

Mindezen kötelmek, szinte a földkerekség vállontartása után (pedig, azt hiszem, mindannyian belátjuk: nem vagyunk Atlaszok) nem egészen világos a szerző optimizmusa, nem teljesen érthető az állítás: "Olvasni jó, de nehéz, és felelősségteljes." (8.1.) Mivel Fried István nem indokolja téziséit, csak találgathatunk.

Hogy miért jó olvasni? Talán mert — ha következetesen vagyunk a szerző gondolatmenetéhez, s az általa oly következetesen alkalmazott szubjektív szempontot érvényesítjük — az olvasott történetekben az olvasó nem érzékeli individualitásának korlátait, azzal a hőssel azonosul, akivel éppen akar, szubjektíve így realizálódhatnak megvalósulatlan álmai, képzelgésői, szabadon szárnyalhat, mint a madár... Így tényleg mindegy lesz, hogy az igazságot megtapasztaltató művet, vagy pedig folyóiratot, újságot, képelepet olvasunk, csak ne pusztán lapozgassuk őket, hanem mélyedjünk el bennük! — ahogy Fried István javasolja rögtön a bevezetésben. Végső soron itt minden az individuум képességeitől függ. Ha szerencsére olyan individuummal találkozunk, aki kitűnő ízléssel, megfelelő műveltséggel, alkotó fantáziával rendelkezik, akkor az efféle olvasás új művet is hozhat létre, ahogyan a posztmodern remélni véli. De mi van akkor, ha a szubjektivitásában elmerülő kritikus vagy tudós mindezen tulajdonságoknak vagy akár azok egyikének híján van. Nyilvánvalóan akkor akármennyire is elmélyül olvasmányában, nem műalkotás, hanem csupán egy unalmas szöveg keletkezik.

De mi indokolja a szerző számára, hogy az olvasás felelősségteljesességéről beszéljen? Hiszen hogyan lehet szó felelősségről akkor, ha semmit sem tudunk a szellemi szabadságról? Hogyan beszélhetünk felelősségről ott, ahol a személyességre való utalásnak még a nyoma sincs meg? Hogyan beszélhet Fried István felelősségről, amikor részéről az igaz-

ság kérdése a mű kapcsán fel sem merül, amikor mindenki úgy olvas, ahogy akar (emlékezünk csak: más a mű értelme, ha reggel frissen ébrednek, s más, ha fáradt vagyok — nem értelmetlen, nem abszurd ez az elképzelés?), s amikor "mindenféle olvasásnak megvan a maga létjogosultsága és igazolhatósága"? (8.1.) (Kivéve az ügyészt, mert az "ügyészeknek általában nem az irodalmi hallásuk kifinomult.") Nem úgy van az íróval (s az olvasóval sem), ahogy Salieri képzelet Puskín kisdrámájában (ezek szerint Fried Istvánnal együtt), hogy tudniillik a művészet, a zene, az írás (az olvasás) az ábécéhez hasonlóan lépésről lépésre elsajátítható. Azt hiszem, az elemi ismeretekkel rendelkezés szükségességét senki nem vitatja, pusztán az ismeretek abszolutizálását, a transzcendens kultúrának az életből levezethetőségét utasítjuk el Puskinnal egyetértve. Az író zsenialitása éppen abban van, hogy meglátja s elének tárja az emberlét szellemi alapjait, amely életünk immanens szférájával semmiképpen nem a gondolkodásból minden dimenziót, a történelmet kizáró, a kultúrát a polgári szemlélet nevében elutasító felvilágosodás által és óta föltételezett ok-okozati, hanem a hagyomány szempontjával számolás esetén értelmezhető paradox viszonyban áll.

Természetesen az olvasó és író státusza meghatározza az irodalomtudós helyzetét, Fried körvonalazza annak feladatait is. A lexikonírásról, az életrajz körülményeinek feltárásáról, a történelmi háttér megvilágításáról már tudunk. Úgy tűnik azonban, ezek mégiscsak mellékes szempontok az irodalom tudósa számára, mert amiben segíthet az olvasónak, az az irodalom technikai részleteinek az ábrázolása: "Felhívhatja az olvasó figyelmét arra, hogy egyik-másik könyvben mire érdemes esetleg többször is visszalapozni. Például arra, hogy a *Bovaryné* olvasása közben gondoljunk a *Don Quijotéra*. Vagy arra, hogy a *Bovaryné* olvasható úgy is, mint a megkísértés regénye (Lheureux a megkísértő). Vagy arra, hogy regényeknek eleve egy másik műre utalnak, mint ahogy James Joyce *Ulyssese* nyilvánvalóan a görög mitológia eposzban írt történetét idézi. Vagy arra, hogy egyes művekben rejtett idézetek találhatók a *Bibliából*. Esetleg arra, hogy mi lehet a szerepe egy különös formának, naplónak, levélváltásnak, emlékiratnak a mű megalkotásában. Vagy arra, hogy ki beszél el a történetet, és miért jelenik meg a főszereplő (akiről oly sokat beszélnek) például Moliere *Taruffe*-jében csak azután, hogy mellette és ellene annyi minden elhangzott már. Milyen a regény vagy a dráma időszemlélete, mennyi idő alatt játszódik, hogyan érzékelteti az író az idő múlását, mikor történik meg a történet elbeszélése." (12-13.1.)

Mint látjuk, e technikai részletek annyira esetlegesek és primitívek, ezen közhelyek tálalása annyira az olvasó lenézését jelenti, hogy nyilvánvalóvá válik a hajdanvolt frástudók mai utódja nem áll feladatának magaslatán. Azonban az írásra állitottság hiányából, a mű háttérbe szorításából, logikusan következő nyers és banális hatalmi ambícióit az irodalom tudósa — Dosztojevszkij inkvizitorára emlékeztető módon — egy morális mentsvárral, a szenvedésnek a kisember elképzelése szerinti mindent igazoló voltával igyekszik fenntartani: "Am az olvasó megteheti azt, amit az irodalom tudósa csak titokban tehet. Az utóbbi mindig (vagy többnyire) valamihez olvas. Tehát nem azért vesz elő egy könyvet, mert olvasni jó. A foglalkozása: íróasztala előtt ülni és olvasni. A könyvet és a könyvről. A legújabb munkához." (12.1.) Hősies önfeláldozásában az irodalomtudós az olvasás nehézségétől szabadítja meg az igazi olvasót: "Nehéz jól olvasni. S ebben az irodalom technikai részleteiben járatos tudós segíthet."

Az ilyenfajta nagyizolásnak nem mond ellent az a tény, hogy a szerző, az irodalom tudósa lemond a olvasás irányításáról, hogy megértően összehúzza csupán vele együtt kíván olvasni. Éppen a felelősségnek ez a nyilvánvaló elutasítása — a tanulmány elején Fried Ist-

ván a olvasás felelősségteljeségéről beszélt! — leplezi le a hatalomvágyának magánszférában megrekedő voltát, s mutatja meg, hogy a szerző a kultúra *tényével*, az irodalmi művel nem tud mit kezdeni: "Nem az olvasó *helyett* olvasunk, érdeklődését sem irányítjuk. Az olvasóval *együtt* szeretnénk olvasni. Aki kézbe veszi ezt a könyvet, forgathatja a szóban forgó mű elolvasása előtt is, utána is. Ahogy éppen tetszik. S még valami: nem kell egyetérteni e sorok szerzőjével. Véleménye, sok-sok megállapítása egyéni nézet kifejeződése, és jóllehet felhasználta a szakirodalmat, tekintettel volt regényelméleti megfontolásokra, mindvégig az olvasás jó ízének a megőrzése volt a célja. S az olvasásban lelt élvezet megosztása a másikkal." (15.1.)

Az értelmezések tökéletesen megfelelnek annak az individuálisan karakteresnek egyáltalán nem nevezhető, ízléstelenül előtérbe tolokodó szubjektív szempontnak, ami az *Olvassni jó!* című bevezetőben érvényesül, s aminek következtében maga a mű teljes mértékben eltűnik a vizsgálódás látóköréből. Hogy ne pusztán általános megjegyzésekre szorítkozunk, talán érdemes egy tanulmányal — a *Nemesi fészek*ről írttal — kapcsolatban rámutatni a Fried Istvánt jellemző irodalomfelfogásra.

A szerző tanulmányának elején hosszasan beszél a mű előzményeiről. Megtudhatjuk recepciójának magyar vonatkozásait, aminek okát a tanulmányíró a társadalmi berendezkedés hasonló körülményeiben sejteti. A Fried által leírt orosz társadalom korrajza, a krími háború megemlézése, a jobbágyfelszabadítás kérdésének aktualitása, bizonyos liberális reformok bevezetésének a szükségessége azt sugallják, hogy a szerző a regény "keletkezési körülményeinek" alapját — természetesen nyíltan nem vállalva — a marxista irodalomfelfogáshoz hasonlóan a társadalmi élet vonatkozásaiban látja. Hogy ez mennyire így van, jelzi, hogy Fried még a terminológia használatától sem zárkózik el: "S ebből joggal következtethető, hogy Turgenyev valóban egy életformát akar megörökíteni, nemesi mentalitásokat még egyszer fölmutatni, és nem utolsósorban egy önmagát túlélt csoport, réteg vagy osztály természetrajzát "megörökíteni." (129.1.) Nem állítjuk, hogy Fried a vulgárszociológiai irodalomfelfogás híve. Hiszen a továbbiakban a tanulmányban poétikai elemek, pszichológiai jellemzések, az európai irodalmi élet nagy személyiségei (talán a irodalmiság ismérvei, bizonyítékai ezek?) jelennek meg. Csak azt a megjegyzést fűzöm ehhez, hogy a poétikai jegyek sem mondanak többet a regény műszerűségéről, mint a társadalmi vonatkozások. A kettő egymásmellettiége a tanulmányban inkább a szerző eklekticizmusáról, mint valamilyik iskola módszereinek kövekezetes alkalmazásáról tanúskodik. A magunk részéről ezt az eklekticizmust az intellektualista irodalomtudomány — a pozitívizmustól a befogadásesztétikáig — zsákutcájaként értelmezzük, s benne a tudomány megújulásának győtrő aktualitását látjuk.

A szerző finomkodó megjegyzéseivel szinte már mániákusan óvakodik attól, hogy valamit állítson, hogy az általa mondottakért felelősséget vállaljon. Így utasítja és fogadja el egyszerre mind a realista, mind a lírikus Turgenyev-képet. Így maradhat ugyanis — legalábbis Friedet illetően — jótékony homályban az, hogy igazából milyen korrekciókra is van szükség a szakirodalom megállapításait illetően: "Turgenyev így a 19. századi orosz irodalom nagy igazmondói közé tartozik, nagy orosz realistáknak minősítette őket Lukács György. Más kérdés, hogy ez a realizmus igen sokszínű és változatos regényformában jelentkezik, és aligha mondunk eleget Turgenyevről, ha a sejtelmes iránt fogékony képzeletét hangsúlyozzuk, valamint ha pusztán nyugatosnak állítjuk be(...). Ám hamis a csupán gyengéden lírikus Turgenyev, a finom hangulatok poétájának képe is." (128.1.) Legalább emyire

terméketlen az irodalmi barátságok, ismeretségek felsorolása. Az életrajzi vonatkozású Flaubert, Maupassant, illetve a Dosztojevszkijjel, Goncsarovval való véletlenszerű, ad hoc jellegű kapcsolat megemlítése helyett sokkal termékenyebb volna Turgenyevnek a puszkini klasszikához való viszonyítása, illetve az, hogyan árnyalta a turgenyevi életművet a schoopenhaueri filozófia. Ez utóbbi nevek Fried tanulmányában elő sem fordulnak.

Mégis úgy tűnik, reményeink, hogy szó lesz a *Nemesi fészek*ről, teljesülni fognak. Hiszen a tanulmányíró megjegyzései után — "félreértések és előítéletek jócskán tarkították Turgenyev életpályáját is, szándékait a legkülönbözőbb oldalokról magyarázták félre... Éppen a *Nemesi fészek* a forrása ezeknek a félreértéseknek." (128. l.) — azt hiszem joggal várhatjuk el a félreértések gyökereinek a felvázolását, illetve annak a csapdának az elkerülését, amelynek a fogságában a korábbi értelmezések megrekedtek.

Ehelyett pusztán banális, a tanulmányban más formában (de nem más összefüggésben) korábban már említett "megállapítások" következnek Turgenyev természetábrázolásáról, költői vénájáról, prózájának és versnek a regényben való együttéléséről. Fried értelmezése szerint "a magunk részéről is megerősíthetjük azt a vélekedést, miszerint a Turgenyev-regényeknek viszonylag vékony a cselekménye, a leglényegesebb események már a regénykezdet előtt lezajlottak, és sokkal több fény esik a finom lélekrajzra, a viselkedésformák leírására, töprengésekre visszaadására, hangulatok érzékeltetésére." (129. l.) Nem egészen világos számunkra, miért kell vitatott kérdésnek beállítani nyilvánvaló tényeket. Vagy egyszerűen arról van szó, hogy a szakirodalomismeret itt mindenképpen üres formai követelményének kíván a szerzőt eleget tenni?

Aztán egy újabb ígéretes mondat következik: "Pedig nagyon orosz, nagyon ötvenes évekbeli és nagyon a nemesi intelligencia gondolkodására jellemző regényt írt, mást, mint addig, és kortársaitól is különbözött." (130. l.) Arról azonban, hogy miben rejlik Turgenyev eredetisége, művének az orosz kultúrában gyökerezettsége, Friednek csak sejtése van: "Talán a följebb jelzésszerűen említett okoknál fogva." (130. l.) Azaz hogy az író több időt töltött külföldön, mint otthon, nem volt elragadtatva a második császárságban tapasztaltaktól, ritkán járt haza, "ám 1858 nyarát Szpasszkojében éppen a *Nemesi fészek* írásával töltötte." Ezek az információk biztosan nagyon hasznosak az "igazi olvasónak", de nehezen képzelhető el, hogyan következik belőlük a regény orosz volta.

A tanulmánykötet szerzője a továbbiakban is ügyel arra, hogy ne mondjon semmit a regényről, igazi stílisztaként — amennyiben a gondolatnélküliség vonhat maga után stílisztikai bravúrt — írja le a regény cselekményét. A gondolati ürességet nem tudja eltakarni a mondatok szövevényesnek, gazdagnak tetsző logikai kapcsolása, a mondatrészek halmozása, nyilvánvalóvá válik, hogy pusztán a grammatika eszközeivel értelmes szöveget felépíteni nem lehet.